

QUTADG‘U BILIG HAQIDA O‘YLARIM

*Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalishi 1-kurs 101-guruh talabasi*

Mahammadova Marjonaxon

Anotatsiya: Ushbu maqola Yusuf Xos Hojib tomonidan XI asrda yozilgan “Qutadg‘u Bilig” asarining tarixiy, adabiy va axloqiy jihatlariga zamonaviy nigo bilan yondashadi. Asarda ilgari surilgan g‘oyalari – adolat, bilim, axloq va davlat boshqaruvi haqidagi fikrlar – bugungi kun yoshlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi, ularni tarbiyalashda qanday ahamiyatga ega ekani muallif tomonidan shaxsiy kuzatuvlar va ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Maqola bugungi yoshlar ongida qadimiy bilimlarni qayta uyg‘otishga, ularning zamonaviy hayotda foydali bo‘lishiga e’tibor qaratadi.

Kalit so‘zlar: Qutadg‘u Bilig, Yusuf Xos Hojib, davlat boshqaruvi, adolat, axloq, ma’naviyat, yoshlar tarbiyasi, o‘zbek adabiyoti.

O‘zbek xalqining ma’naviy va adabiy xazinasini nihoyatda boy. Bu xazina o‘zining yuksak axloqiy fazilatlarini, teran g‘oyalari, go‘zal badiiy uslubi bilan ajralib turadigan asarlar juda ko‘p. Shunday bebaho durdonalardan biri bu — Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u Bilig” nomli asaridir. Men ushbu asarni o‘qib, unda ilgari surilgan g‘oyalarning faqat o‘z davri uchun emas, balki hozirgi zamon uchun ham dolzarbligiga amin bo‘ldim. “Qutadg‘u Bilig” — bu nafaqat bir adabiy yodgorlik, balki chuqur falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy pand-nasihatlar to‘plamidir. Asarni o‘qiganim sari o‘zimni tarixiy donishmandlik bilan bugungi hayotim o‘rtasida ko‘prik qurayotgandek his qildim. Aynan shuning uchun ushbu maqolani yozishga qaror qildim: bu asar haqida o‘z fikrlarimni, tahlilimni va shaxsiy taassurotlarimni bayon etish istagi paydo bo‘ldi.

1 “Qutadg‘u Bilig” asarining yaratilish sababi va tarixiy ahamiyati:

XI asrda yashagan Yusuf Xos Hojib bu asarni Qoraxoniylar davlati hukmdorlariga atab yozgan. Asarning nomi “Baxt keltiruvchi bilim” deb tarjima qilinadi. Asarning yaratilish maqsadi — davlatni adolat asosida boshqarish, xalqni halollikka, aql-zakovatga undovchi tamoyillarni ilgari surish edi. “Qutadg‘u Bilig” o‘zbek mumtoz adabiyotida birinchi falsafiy-didaktik doston bo‘lib, unda davlat arbobi qanday bo‘lishi kerak, ilmning jamiyatdagi o‘rni, insoniy fazilatlar va ma’naviy yetuklik haqida chuqur mulohazalar bor. Bu jihatlar asarga yuksak ilmiy va ijtimoiy ahamiyat beradi. Yusuf Xos Hojib bu asar orqali o‘z xalqiga, ayniqsa, davlat arboblari, rahbarlarga o‘git berishni maqsad qilgan. Uning har bir bobida insoniy fazilatlar, ijtimoiy mas’uliyat, rahbarlik madaniyati va halollik haqida aniq tasavvurlar

¹ilgari suriladi.²

2. Asarda ilgari surilgan asosiy g‘oyalar va ularning dolzarbligi [2]

Asarda to‘rtta bosh qahramon — Kuntug‘di adolat, O‘gdulmish – aql, Oyto‘ldi – baxt, O‘zg‘urmish – qanoat timsolida muallif ijtimoiy tuzum va insoniy fazilatlar haqida falsafiy qarashlarni ilgari suradi. Bu obrazlar orqali asarda inson va jamiyat munosabatlari, rahbar va xalq orasidagi aloqalar, hayotdagi muvozanat tushunchasi tahlil qilinadi. Kuntug‘di obrazida adolat timsoli bo‘lib, u davlatning eng asosiy tayanchi sifatida tasvirlanadi. “Davlatni adolat bilan boshqarsang, xalq senga bosh egadi” degan g‘oya butun doston bo‘ylab yetakchi mavzudir. O‘gdulmish esa aql va hikmatni anglatadi — muallifga ko‘ra, rahbar nafaqat adolatli, balki dono ham bo‘lishi kerak. Oyto‘ldi baxtni, O‘zg‘urmish esa qanoatni ifodalaydi — bu tushunchalar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, mukammal jamiyatni yaratishda asosiy elementlar sifatida ko‘rsatiladi. Bu g‘oyalar bugungi zamonaviy boshqaruv, yetakchilik va shaxsiy kamolot masalalarida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Hozirgi yosh rahbarlar uchun bu asar haqiqiy ma‘naviy qo‘llanma bo‘la oladi.

3. Asarning axloqiy-tarbiyaviy jihatlari:

[3]“Qutadg‘u Bilig”ning eng muhim xususiyatlaridan biri — undagi axloqiy pand-nasihatlarining chuqurligidir. Yusuf Xos Hojib har bir obraz orqali biror ijtimoiy rol yoki insoniy fazilatni ifodalagan. Misol uchun, O‘gdulmish donolik obrazida muallif aql bilan ish ko‘rish, har bir qarorni tafakkur bilan qabul qilish kerakligini ta‘kidlaydi. Bu, ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida nihoyatda muhimdir. Asarda “Insonning qadri — uning axloqidadir”, “Ilm o‘z egasini yuksaltiradi”, “Adolat — davlatning ustunidir” kabi fikrlar orqali axloqiy kamolotga da‘vat qilinadi. Bu kabi g‘oyalar yoshlarning dunyoqarashi va hayotiy qarorlar qabul qilishida beqiyos ahamiyatga ega. Men ushbu asarni o‘qib, to‘g‘riso‘zlik, halollik, sabr-toqat, kamtarlik kabi insoniy fazilatlarining qay darajada muhimligini yana bir bor angladim. Ayniqsa, jamiyatda ko‘p uchraydigan nosog‘lom holatlarga muallif o‘tkir tanqid bilan yondashadi. U shunday deydi: “Yolg‘on gapirgan odamga ishonma, u senga yo‘l ko‘rsata olmaydi”.

4. “Qutadg‘u Bilig” va bugungi yoshlar: [4]

Bugungi yoshlar jamiyatimizning tayanchi va kelajagi hisoblanadi. Ularga nafaqat texnologik bilim, balki ma‘naviy boylik, axloqiy mezonlar, tarixiy xotira ham zarur. Aynan shu nuqtai nazardan qaraganda, “Qutadg‘u Bilig” yoshlar tarbiyasida o‘ziga xos ustoz rolini bajara oladi. Bu asarni o‘qigan yosh inson o‘z hayotiga boshqa ko‘z bilan qaraydi: qanday yashash kerak, qanday maqsad sari intilish kerak, qanday fazilatlar bilan jamiyatga foydali inson bo‘lish mumkin — bularning barchasiga doston javob beradi. Bugungi kunda ko‘plab pedagog va psixologlar yoshlarni ijtimoiy

¹1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u Bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1990.

tarmoqdan emas, asliy manbalardan tarbiyalash kerakligini ta’kidlashmoqda.³ Shu sababli “Qutadg‘u Bilig” – muqaddas tarbiya maktabi sifatida qadrlanishi lozim. Men ham bir yosh o‘quvchi sifatida bu asardan o‘zimga katta saboqlar oldim: bilim olishga intilish, kattalarni hurmat qilish, odob saqlash va so‘zga mas’uliyat bilan yondashish — ularning barchasi doston orqali yuragimga yetib bordi.

5. “Qutadg‘u Bilig” — qadim va zamonaviy davr ko‘zgusi:

Ko‘p asarlar bor, ular faqat o‘z davrining mahsuli bo‘lib qoladi. Ammo “Qutadg‘u Bilig” — bunday emas. Undagi fikrlar zamonaviylik bilan uyg‘unlashgan, universallikka ega. Bu esa uni abadiy asarlar qatoriga olib chiqadi. Masalan, muallifning quyidagi satrlarini olaylik: “Ilm o‘rgan, chunki ilm bilan inson yetiladi; axloqni saqla, chunki u bilan obro‘ topasan.” Bunday jumlarlar bugun ham, ertaga ham o‘z kuchini yo‘qotmaydi. Asarda ilgari surilgan ijtimoiy fikrlar — korrupsiyaga qarshi kurash, rahbarlarning mas’uliyati, davlat xizmatining adolatga asoslanishi — hozirgi ijtimoiy hayotimizdagi muhim muammolarga juda yaqin. Bu esa asarni oddiy tarixiy matndan ko‘ra, bugungi kundagi muammolarga yechim sifatida qarash imkonini beradi.

6. Tilda va uslubda qulaylik: o‘quvchilar uchun yengillik: [6]

Ko‘plab qadimiy asarlar bugungi o‘quvchilar uchun tushunarsiz bo‘lib qolgan. Biroq “Qutadg‘u Bilig”da til oddiy, ravon, she’riy ifodalar esa o‘quvchining ruhiyatiga mos keladi. Asarda she’r shaklidagi nasihatlar, dialoglar va hikmatlar o‘quvchini charchatmaydi, balki rag‘batlantiradi. Zamonaviy tarjimalar, izohli nashrlar bu asarni keng auditoriyaga, xususan, maktab va kollej yoshidagi o‘quvchilarga ham tushunarli qilib qo‘ygan. Asarning didaktik uslubi va dialogik shaklda yozilgani esa uni bugungi darsliklar uchun ham ideal manba sifatida ko‘rsatadi.

Asardan olgan shaxsiy taassurotlarim:

Maktab davridan beri turli adabiy asarlarni o‘qib kelaman, biroq “Qutadg‘u Bilig” meni eng chuqur o‘yga toldirgan, yuragimga yaqin bo‘lgan dostonlardan biri bo‘ldi. Birinchi o‘qiganimdayoq hayotga, jamiyatga va o‘zimga nisbatan yangi ko‘z bilan qaray boshladim. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar menga: “Hayotda qanday yashash kerak?”, “Yoshligimda qanday fazilatlarni shakllantirishim kerak?”, “Ilm va axloqni birga olib yurish nimani anglatadi?” kabi savollarga javob topishga yordam berdi. Ayniqsa, quyidagi satrlar yuragimda muhrlanib qoldi:

“Aql bilan ish qil, tilingni tiy, so‘zda to‘g‘ri bo‘l — odam shu bilan odam bo‘ladi.” Bu satrlar hayotimga dasturulamal bo‘lib qoldi. Men hozirgi yoshlarning aksariyatini “Qutadg‘u Bilig” bilan tanishtirish tarafdoriman, chunki bu asar faqat tarix emas, balki kelajakni qurish yo‘lida yo‘lchi yulduzdir.

Xulosa

³. G‘oyibov A. Qutadg‘u Bilig – axloqiy-ijtimoiy tafakkur durdonasi // O‘zbek tili va adabiyoti, 2006, №3.

“Qutadg‘u Bilig” — bu faqat tarixiy yodgorlik emas, balki abadiy ma’naviy merosdir. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar — adolat, bilim, axloq, halollik, donolik va oqibatlilik — har qanday zamonda, har qanday sharoitda inson hayotining bosh tamoyili bo‘lishi kerak. Yusuf Xos Hojib o‘z asari orqali nafaqat o‘z davrining muammolariga yechim taklif qilgan, balki kelajak avlodlar uchun ham ma’naviy yo‘l ko‘rsatkich qoldirgan. Bugungi yoshlar, ayniqsa, zamonaviy dunyoning murakkabliklari va ma’naviy sinovlari oldida turar ekan, ular uchun bunday asarlar beqiyos saboq maktabi bo‘lib xizmat qilishi shubhasiz. “Qutadg‘u Bilig” – bu bizga o‘zligimizni eslatadigan, qalbimizni tozalaydigan, ongimizni yoritadigan bebaho manba.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u Bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1990.
2. G‘oyibov A. Qutadg‘u Bilig – axloqiy-ijtimoiy tafakkur durdonasi // O‘zbek tili va adabiyoti, 2006, №3.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Qodirov H. Yusuf Xos Hojibning adabiy merosi // Filologiya masalalari, 2012, №4.
5. Turaqulov M. Adabiy tafakkur durdonalari. – Toshkent: Fan, 2004.
6. To‘xtasinov N. Qutadg‘u Bilig va zamonaviylik // O‘zbek adabiyoti va san’ati gazetasi, 2020.